

RUSŲ KALBA KAIP
LIETUVIŲ IR ŽYDŲ
KOMUNIKACIJOS
PRIEMONĖ: LAIKRAŠTIS
NAŠ KRAJ (1914) © *Darius Staliūnas*

Prieš pat Pirmąjį pasaulinį karą, pagal to meto sampratą, provinciniame Panevėžio mieste rusų kalba pradėtas leisti savaitraštis *Naš kraj* (*Mūsų kraštas*). Nors laikraščio gyvavimo trukmė buvo tik pusantro mėnesio (nuo 1914 m. liepos 2 d. iki rugpjūčio 15 d.¹), tačiau yra bent dvi priežastys, skatinančios atidžiau pažvelgti į šį epizodą. Pirmą, laikraščio pasirodymas nebuvo atsitiktinis reiškinys, o gana nuoseklių kai kurių Lietuvos žydų inteligentų, pirmiausia Urijos Kacnelenbogeno, veiklos, nukreiptos į taikų šio krašto tautų – žydų ir lietuvių – sugyvenimą, pastangų sudedamoji dalis. Antroji priežastis susijusi su rusų kalbos pasirinkimu. „Imperinės kalbos“ pasirinkimas buvo logiškas praktiniu požiūriu, bet probleminis simboline prasme, ypač tautoms ar joms atstovavusiems politiniams lyderiams, kurie labai kentėjo nuo vadinamosios rusifikacijos diegimo.

Todėl straipsnyje pirmiausia aptarsime, kada ir kaip buvo diegta rusų kalba „Žydų gatvėje“ bei etninės Lietuvos kaime; antra, bandysime aiškintis, kiek buvo paplitusi rusų kalba žydų ir lietuvių bendruomenėse; trečia, trumpai pristatysime U. Kacnelenbogeno ankstesnius (ir labai trumpai – vėlesnius) bandymus paskatinti abipusį žydų ir lietuvių pažinimą; ketvirta, analizuosime laikraščio *Naš kraj* turinį². Šio tyrimo tikslas yra išsiaiškinti rusų kalbos kaip lietuvių ir žydų bendravimo, pirmiausia politinio, reikšmę³.

IMPERINĖ VALDŽIA IR RUSŲ KALBOS DIEGIMAS

Sisteminę žydų integracijos valdžia ėmėsi pačioje XIX a. pradžioje. 1804 m. „Žydų statusas“ daug dėmesio skyrė švietimo problemoms. Žiūrint į Statute iš-

¹ Goldshmit E. I. Dos zamlbukh Lite // Lite. Vilne, 1919, nr. II, p. 10.

² Apie laikraštį *Naš kraj* istoriografijoje, mano žiniomis, buvo užsiminta tik vieną kartą (*Kvietkauskas M.* Vilniaus kultūrų sambūvis žydų rašytojų akimis (XX a. pradžia) // Šiaurės Atėnai. Vilnius, 2003-12-13, nr. 680), o ankstesnis U. Kacnelenbogeno bandymas suartinti žydus su lietuviais ir baltarusiais buvo nuspėjęs detalaus Mindaugo Kvietkausko dėmesio: ten pat; *Kvietkauskas M.* Vilniaus literatūrų kontrapunktai. Ankstyvasis modernizmas 1904–1915. Vilnius, 2007, p. 243–244.

³ Nors *Naš kraj* skelbėsi siekiantis žydų, lietuvių ir baltarusių suartėjimo, tačiau ta aplinkybė, kad laikraštis buvo pradėtas leisti Kauno gubernijoje ir dargi Panevėžyje, rodytų, kad pirmiausia buvo orientuojamasi į žydų ir lietuvių skaitytojus.

dėstyta deklaracija, atrodo, kad valdžia siekė žydų integracijos: žydai be jokios diskriminacijos galėjo mokytis pradinėse, vidurinėse ir aukštosiose mokyklose ir niekas neturėjo teisės kištis į jų religinius įsitikinimus. Tačiau realiai šios mokymo įstaigos nebuvo pasirengusios priimti papildomo skaičiaus mokinių ir valdžia neskyrė daugiau lėšų. Šiame kontekste neturėtų stebinti ir Statuto punktas, leidęs žydams savo lėšomis steigti mokyklas, kuriose būtinai turėtų būti mokoma vienos iš trijų kalbų – rusų, lenkų arba vokiečių. Taigi realiai Statuto kūrėjai suvokė, kad valstybė nepasirengusi integruoti žydų per švietimo sistemą, o ir patys žydai, baimindamiesi, kad mokyklose jie bus verčiami į stačiatikybę, neskubės į jas eiti. Minėtos trys kalbos turėjo išstumti „žargoną“, kaip anuomet dažnai vadinta jidiš kalba, ir iš kitų žydų visuomeninio gyvenimo sferų. Tai, kad rusų kalba nėra privaloma, o tik viena iš trijų pageidaujamų (greta lenkų bei vokiečių), rodo, kad Statuto kūrėjai neturėjo asimiliacinių užmojų, o greičiau tikėjosi, kad šios kalbos padės žydams perimti „europinę civilizaciją“. Kartu, matyt, tikėtasi, kad būsimas susirašinėjimas valdininkams suprantama kalba neleis žydams užsiimti įvairiomis nelegaliomis veiklomis⁴.

Žydų integracijos bei akultūracijos tikslui turėjo tarnauti 1844 m. pradėta švietimo reforma, kai buvo įsteigtos valdiškos trijų pakopų mokyklos: I bei II kategorijos (atitinkančios parapiinių bei apskritinių mokyklų tipus) bei rabinų seminarijos Vilniuje ir Žitomire, turėjusios rengti mokytojus minėtoms dviejų pirmų pakopų mokykloms ir valdžios skiriamus rabinus. Šiose mokyklose, taip kaip skirtingai nuo „krikščioniškosiose“, gerokai daugiau dėmesio buvo skiriama religijos dėstymui, nors Talmudas studijuotas tik rabinų seminarijose. „Žydiškus“ dalykus turėjo dėstyti žydai, o likusius – krikščionys mokytojai. Didelė dalis religinių disciplinų buvo dėstomos vokiečių kalba⁵.

Iš karto po 1863–1864 m. sukilimo matome imperinės valdžios bandymus, nukreiptus į intensyvesnę žydų akultūraciją. Iš pirmo žvilgsnio šios priemonės gali atrodyti kaip radikali rusifikacija. Vilniaus generalgubernatoriaus M. Muravjovo iniciatyva dalis I kategorijos mokyklų Šiaurės Vakarų krašte⁶ (Lietuvoje ir Balta-

⁴ Кауер Дж. А. Россия собирает своих евреев. Происхождение еврейского вопроса в России: 1772–1825. Москва, 2000; Jerusalem, 5760, p. 195–238.

⁵ Stanislawski M. Tsar Nicholas I and the Jews. The Transformation of Jewish Society in Russia 1825–1855. Philadelphia, 1983, p. 59–96; Dohrn V. Das Rabbinerseminar in Wilna (1847–1873). Zur Geschichte der ersten staatlichen höheren Schule für Juden im Russischen Reich // Jahrbücher für Geschichte Osteuropas 45, 1997, p. 379–400; Dohrn V. The Rabbinical Schools as Institutions of Socialization in Tsarist Russia, 1847–1873 // Polin: Studies in Polish Jewry 14, 2001, p. 83–104.

⁶ Šiaurės Vakarų kraštas – tai Vilniaus, Kauno, Gardino, Minsko, Mogiliavo bei Vitebsko gubernijos.

rusijoje) buvo pertvarkytos į vadinamąsias liaudies mokyklas, kuriose neliko „žydiškų“ dalykų⁷. Visi žydų berniukai privalomai turėjo būti mokomi rusų kalbos. Rusų kalba įvedama žydų religiniuose reikaluose (verčiamos religinės knygos, sakomi pamokslai); atsiranda projektų uždrausti leidinius jidiš kalba ir idėjų riboti leidybą hebrajų kalba. Tačiau idėmiau pažvelgus galima matyti, kad dauguma vietos valdininkų žydų rusinimą svarstė ne tokiais asimiliacinėmis kategorijomis, kaip kitų nedominuojančių tautinių grupių atžvilgiu. Vietos valdžios manymu, žydai, dažniausiai būdami miestų gyventojai ir tauta, kuri visada išmokdavo dominuojančią konkretaus krašto kalbą, lengviau pasiduos rusų kalbos mokymui, nei, pavyzdžiui, lietuviai. Galima daryti prielaidą, kad dalis vietos valdininkų nuoširdžiai tikėjo, jog artimiausiu metu iš žydų aplinkos pavyks eliminuoti lenkų kalbą, paskui įprastinę žydų šnekamąją jidiš kalbą pakeisti rusų kalba, o hebrajų kalba liks „negyva kalba“, panašiai kaip lotynų. Rusų kalba turėjo taip tapti žydų „sinagogų“ kalba. Tačiau bandymai arba net planai paveikti žydų religingumą buvo atsargesni, palyginti su planais, skirtais kitoms nedominuojančioms tautinėms grupėms (įsteigtos vadinamosios liaudies mokyklos, kuriose vaikai mokėsi tik bendrojo lavinimo dalykų, reikė, kad religijos mokymas buvo paliktas melamedams). Kaip žinoma, Jakovo Brafmano planų, susijusių su misionieriška veikla tarp žydų, imperijos valdžia nepalaikė. Imperijos valdžia XIX a. 7-ajame dešimtmetyje ne visai atsisakė „pozityvios įtakos“ judaizmui politikos. Dalis biurokratų ketino ne tik įvesti rusų kalbą į žydų liturginę literatūrą, bet ir ją išvalyti nuo „kenksmingų“ idėjų, „fanatizuojančių“ žydus⁸.

Tačiau net tokios nuosaikesnės „rusifikacinės“ politikos adeptų nuo XIX a. 7-ojo dešimtmečio vidurio mažėja. Vilniuje, ypač švietimo žinyboje, daugėja valdininkų, kurie remia segregacinę politiką žydų atžvilgiu. Nuo 1866 m. Vilniaus švietimo apygardos vadovybė jau pritaria, kad būtų panaikintos žydų mokyklos, kas iš pirmo žvilgsnio galėtų panašėti į bandymą pritraukti žydus į bendrąsias mokyklas. Tačiau valdžia neleisdžia gimnazijose dėstyti žydams tikybos, tuo aiškiai parody-

⁷ Visos imperijos mastu šios mokyklos reformuotos 1873 m. Tuomet valdinės žydų mokyklos buvo reorganizuotos į „pradines žydų mokyklas“, kuriose buvo sumažinta vadinamųjų žydiškų dalykų apimtis ir paliktas mažesnis mokyklų skaičius. Rabinų mokyklas nutarta reorganizuoti į mokytojų institutus (*Чериковер И. М. История общества для распространения просвещения между евреями в России (Культурно-обществ. течения в рус. обществе). 1863–1913 гг. / Под ред., с предис. С. М. Гинзбурга. СПб. 1913. Т. 1, с. 194–195*).

⁸ *Staliūnas D. Making Russians. Meaning and Practice of Russification in Lithuania and Belarus after 1863. Amsterdam–New York, 2007, p. 199–233; Dolbilov M. Russifying Bureaucracy and the Politics of Jewish Education in the Russian Empire's Northwest Region (1860s–1870s). Sapporo, 2007, vol. 24, p. 112–143.*

dama, kad jie ten nepageidaujami. Vilniaus švietimo apygardos valdininkai laikėsi etnokultūrinio nacionalizmo principų ir žydų akultūracija jiems neatrodė siektinas tikslas. Suvokę, kad netgi maskilai neketina asimiliuotis (svarbiausia – jie nenori pereiti į stačiatikybę), šie biurokratai pradeda aiškiai deklaruoti, kad valdžios tikslas turi būti ne žydų, bet rusų švietimas. Tokia mąstymo logika tiesiogiai vedė prie segregacinės politikos. Tačiau vadinamasis žydų klausimas buvo visos imperijos problema, tad vietiniai Šiaurės vakarų krašto valdininkai turėjo sulaukti, kol tokie sprendimai pribręs ir Sankt Peterburge.

Centrinė imperijos valdžia segregacinės politikos elementus įvedė XIX a. 8-ajame dešimtmetyje. Bene akivaizdžiausiu naujos politikos liudijimu tapo *numerus clausus* įvedimas vidurinėse ir aukštesiose mokyklose (sėslumo zonoje besimokančių žydų neturėjo būti daugiau kaip 10 proc., už jos ribų – 5 proc., o sostinėse – 3 proc.). Žydų skaičiaus ribojimas rusiškose mokymo įstaigose geriau nei bet kuri kita diskriminacinė priemonė rodo, kaip stipriai buvo koreguojama politika žydų atžvilgiu (čia galima priminti, kad jau pirmajame 1804 m. „Žydų statute“ žydai buvo skatinami mokytis valdiškose rusiškose mokyklose). Šie segregacinės politikos elementai išliko iki pat imperijos gyvavimo pabaigos, nors, pavyzdžiui, 1905 m. revoliucijos laikotarpiu daugelis diskriminacinių priemonių (kaip antai *numerus clausus*) laikinai nebuvo taikomos⁹.

Tačiau kaip tik XIX a. antrojoje pusėje į rusišką mokyklą plūsteli žydų jaunimas. Tas veržimasis siekti pasaulietinio išsilavinimo sietinas ne tik su visuomenės modernizacija (profesionalizacija, sekuliarizacija, industrializacija ir pan.), bet ir su XIX a. 6-ajame ir 7-ajame dešimtmetyje įvykdytomis reformomis, kurios suteikė kai kurių kategorijų žydams tam tikrų „privilegijų“, pavyzdžiui, asmenys, turintys aukštąjį išsilavinimą gavo teisę gyventi už Sėslumo zonos ribų. 1865 m. Rusijos imperijos gimnazijose ir progimnazijose mokėsi 990 žydai (3,3 proc. visų studentų), 1870 m. – 2045 (5,6 proc.), 1880 m. – 7004 (12 proc.). Aišku, kad sėslumo zonoje, taigi ir Lietuvoje vidurinėse mokyklose žydų santykinai buvo dar daugiau. Antai 1865 m. Rusijos universitetuose mokėsi tik 129 žydai studentai (3,2 proc.), 1881 m. – jau 783 (8,8 proc.), o 1886 m. – 14,5 proc.¹⁰

Greta vis didėjančio žydų skaičiaus vidurinėse bei aukštesiose mokyklose bei valdiškų pradinių mokyklų, kur nuo pirmos dienos mokslas turėjo vykti rusų

⁹ Istoriografijos, skirtos „Žydų klausimui“ Rusijos imperijoje, apžvalgą žr.: *Staliūnas D.* Rusijos politika žydų atžvilgiu XIX a.: istoriografinis aspektas // Lietuvos istorijos metraštis 2001. Vilnius 2002, nr. 1, p. 135–150.

¹⁰ *Miller A.* The Romanov Empire and Nationalism. Essays in the Methodology of Historical Research. New York–Budapest, 2008, p. 115.

kalba¹¹, egzistavo ir tūkstančiai religinių mokyklų (chederių), kurios buvo jidiš kalbos bastionai¹².

Rusų kalbos diegimas Lietuvos kaime taip pat neprasidėjo iš karto po Abiejų Tautų Respublikos padalijimų. Nuoseklesni bandymai datuoti tik po pirmojo „lenkų sukilimo“. Po 1830–1831 m. Rusijos valdžia siekė perimti valstiečių švietimo kontrolę buvusiose LDK žemėse, tad mokytojais valdiškose mokyklose buvo stengiamasi skirti ne vietinės kilmės stačiatikių tikybos asmenis, kurie nemokėjo lietuvių kalbos, tiesa, tikyba visur buvo dėstoma arba lietuviškai, arba lenkiškai¹³. Kitokia situacija, žinoma, buvo konfesinėse mokyklose. Nuo 1841 m. oficialiai leidus steigti tokias parapines mokyklas prie katalikų bažnyčių Žemaičių (Telšių) vyskupijoje, ten lietuvių kalba buvo dėstomoji¹⁴. Tiesa, valdžia siekė, kad šiose mokyklose būtų mokoma bent jau rusų kalbos pradmenų¹⁵. Iš naujo pažvelgti į valstiečių švietimą valdžią privertė rengiamas baudžios panaikinimas XIX a. viduryje bei 1863–1864 m. sukilimas. Nors prieš sukilimą dalis imperijos valdančiojo elito – vadinamieji apsišvietę biurokratai – kartu su slavofilais rengė politikos *skaldyk ir valdyk* principu grindžiamos politikos buvusiose. LDK žemėse planus, t. y. norėjo paremti mažrusių (ukrainiečių), baltarusių bei lietuvių etnokultūrinę raidą, leidžiant jiems mokytis gimtąja kalba, leisti laikraščius, literatūrą ir pan. ir taip susilpninti lenkų įtaką, tačiau prasidėjus „maištui“ Rusijos tautinė politika pasuko nedominuojančių tautinių grupių kultūrų, taip pat ir kalbų, diskriminacijos linkme, prasidėjo vadinamasis rusifikacijos periodas, trukęs iki 1904 m. Nuo 1864 m. imperijos valdžia Šiaurės vakarų krašte bandė atimti iš lietuvių kalbos visas viešas funkcijas. Neliko jos ir pradinėse mokyklose, vadintose liaudies mokyklomis, kur lietuvių valstiečių vaikus iš centrinių Rusijos gubernijų atvykę mokytojai nuo pirmos dienos turėjo mokytį rusų kalbos. Uždraudusi vartoti lotyniškus, o vėliau ir

¹¹ Buvo keletas tokių mokyklų tipų, prižiūrimų Švietimo ministerijos: tai jau minėtos valdinės mokyklos, padėtos steigti XIX a. 5-ajame deš. ir reformuotos 1873 m.; privačios mokyklos; pačių bendruomenių išlaikomos ir vargingų šeimų vaikams skirtos Talmudo toros, kuriose pasaulietiniai dalykai dėstyti rusiškai, religiniai – jidiš. Pirmose dviejose buvo leidžiama, jei reikia, pirmais metais pasitelkti jidiš kalbą ir išversti mokiniams nesuprantamas frazes. Šiuo požiūriu situacija labai priminė Kauno gubernijos „liaudies mokyklas“, įsteigtas lietuvių vaikams (*Fishman E. The Rise of Modern Yiddish Culture. Pittsburgh, 2005, p. 30*).

¹² Modernių mokyklų, kuriose jidiš būtų dėstomoji kalba, imperijos valdžia neleido steigti. Tokios mokyklos paprastai nelegaliai pradėtos kurti prieš pat Pirmąjį pasaulinį karą (*Fishman E. The Rise of Modern Yiddish Culture, p. 31*).

¹³ *Lukšienė M. Lietuvos švietimo istorijos bruožai XIX a. pirmoje pusėje. Kaunas, 1970, p. 208–222, 227–232, 245–247, 249–260, 352–362.*

¹⁴ Ten pat, p. 235–243, 245–247, 258–260; *Merkys V. Motiejus Valančius: tarp katalikiško universalizmo ir tautiškumo. Vilnius, 1999, p. 287–299.*

¹⁵ *Kulakauskas A. Kova už valstiečių sielas. Caro valdžia, Lietuvos visuomenė ir pradinis švietimas XIX a. viduryje. Kaunas, 2000, p. 34.* Kaip pažymi Vytautas Merkys, dažnai ir patys valstiečiai buvo suinteresuoti išmokti rusų ir lenkų kalbą, „kad užsitikrintų geresnį savo visuomeninį statusą“ (*Merkys V. Motiejus Valančius, p. 297*).

gotikinius rašmenis lietuvių raštijoje, valdžia pradėjo spausdinti lietuviškas knygas kirilika. Šių knygų, kaip ir liaudies mokyklų tikslas buvo ne išmokyti lietuvius lietuvių kalbos (kad ir iš knygų, spausdintų kirilika), bet paspartinti rusų kalbos mokimąsi. Tiesa, kitokia politika buvo vykdoma Augustavo (vėliau – Suvalkų) gubernijoje, kuri priklausė Lenkijos karalystei. Čia, net ir įdiegus minėtas knygas rusiškais rašmenimis, lietuvių kalba kaip dalykas buvo dėstoma ne tik pradinėse, bet ir vidurinėse mokyklose bei Veiverių mokytojų seminarijoje ir net įsteigtos stipendijos lietuvių kilmės mokiniams rusiškuose universitetuose. Taigi, Šiaurės vakarų krašte valdžia siekė visiškos lingvistinės lietuvių rusifikacijos, o Lenkijos karalystėje buvo apsiribota akultūracija¹⁶.

Padėtis pasikeitė nuo 1904–1905 metų. Iš pradžių buvo panaikintas draudimas spausdinti knygas lietuvių kalba lotyniškais rašmenimis; o prasidėjus 1905 m. revoliucijai gerokai liberalizuota švietimo sistema. Nors valdiškose pradinėse mokyklose ir toliau dėstomoji buvo rusų kalba, tačiau įvestas ir lietuvių kalbos kaip atskiro dalyko mokymas, leista lietuviams (katalikams) dirbti mokytojais, steigti ir privačias lietuviškas mokyklas. 1910 metais veikė apie 70 lietuviškų privačių mokyklų. Vidurinėse mokyklose taip pat atsirado lietuvių kalba kaip atskiras (neprivalomas) dalykas, o „Žiburio“ draugija Marijampolėje (Suvalkų gub.) net įsteigė mergaičių gimnaziją, kurioje dėstomoji kalba buvo lietuvių¹⁷.

RUSŲ KALBOS SKVARBA „ŽYDŲ GATVĖJE“ IR LIETUVOS KAIME

Net ir XIX a. viduryje rusų kalba ne tik mažai buvo paplitusi žydų bendruomenėse, ypač Sėslumo zonoje ar Lenkijos karalystėje, bet ir jos mokymasis neretai buvo laikomas smerktinu dalyku¹⁸.

¹⁶ Asimiliacija čia suprantama kaip procesas, kuris baigiasi tam tikros grupės kaip visuomenėje atpažįstamo atskiro elemento išnykimu. Akultūracija reiškia prisitaikymo prie visuomenės formą, kuri pakeičia bet nepanaikina skiriamųjų požymių, ypač kultūros ir tapatumo sferose. Plačiau apie lietuvių kalbos išstūmimą bei rusų kalbos diegimą po 1863–1864 m. sukilimo žr.: *Staliūnas D.* Making Russians. Kitas šio proceso, visų pirma raidžių keitimo, interpretacijas žr.: *Merkys V.* Nelegalioji lietuvių spauda kapitalizmo laikotarpiu (ligi 1904 m.). Politinės jos susikūrimo aplinkybės. Vilnius, 1978; *Merkys V.* Knygnešių laikai 1864–1904. Vilnius, 1994; *Vėbra R.* Lietuviškos spaudos draudimas 1864–1904 metais. Vilnius, 1996; *Weeks Th. R.* Official Russia and Lithuanians. 1863–1905 // *Lithuanian Historical Studies*. Vilnius, 2001, vol. 5, p. 68–84; *Dolbilov M.* Imperijos biurokratija ir lietuvių kalbos lotyniškais rašmenimis draudimas 1864–1882 m. // *Raidžių draudimo metai* / Sud. D. Staliūnas. Vilnius, 2004, p. 111–137; *Миллер А.* Империя Романовых и национализм. Эссе по методологии исторического исследования. Москва, 2006, p. 67, 89, 92 ir kt.

¹⁷ *Aleksandravičius E., Kulakauskas A.* Carų valdžioje. XIX amžiaus Lietuva. Vilnius, 1996, p. 103–104.

¹⁸ Echeckelio Kotiko tėvas, sužinojęs, kad sūnus mokosi rusų kalbos, keletą kartų trenkė jam per

Prie rusų kalbos sklaidos žydų bendruomenėje, kaip žinoma, prisidėjo ne tik imperinė valdžia ar tam tikri visuomeniniai procesai, bet ir XIX a. pirmoje pusėje ir net viduryje dar negausi, bet gerai matoma išsilavinusių žydų grupė – maskilai, kurie bandė savo bendruomenėje skleisti žydiškos Apšvietos (*Haskala*) idėjas. Vienas iš jų tikslų buvo ir „žargoną“ (jidiš) eliminavimas iš žydų gyvenimo. Pirmoje amžiaus pusėje maskilai Rusijos imperijoje tarpusavyje kalbėjo vokiškai, o nuo 6-ojo dešimtmečio – rusiškai. Dauguma jų poezijos, Biblijos studijų, istorinių, filosofinių bei kitų tekstų buvo parengti hebrajų kalba, o nuo 7-ojo dešimtmečio ir šioje srityje vis daugiau buvo vartojama rusų kalba¹⁹. Minėtų modernizacijos procesų, vadinamosios rusifikacinės valdžios politikos, maskilų pastangų rezultatas buvo tas, kad rusų kalba XIX a. pabaigoje žydams tapo „trečiąja gimtąja kalba“ (greta hebrajų kalbos bei jidiš)²⁰. Pagal 1897 m. visuotinį Rusijos imperijos gyventojų surašymą, iš 5,3 mln. žydų 26 procentai mokėjo rusų kalbą²¹. Nors daugumai jidiš buvo gimtoji kalba (beveik 97 proc.), tačiau būta ir tokių judėjų tikėjimo asmenų, kuriems gimtoji buvo rusų kalba (1,3 proc.)²². Ypač stipriai rusų kalba tarp žydų buvo paplitusi didesniuose miestuose. Mykolas Römeris apie Kauną carinės Rusijos metais taip atsiliepė: „Rusų anspaudą kalboje ir visose išorinėse raiškose Kaunui teikė rusai, kurių čia, gubernijos mieste ir pirmos rūšies tvirtovėje, buvo pilna, bei – žydai.“²³ Vilniuje XIX a. pabaigoje net 2065 žydai kaip gimtąją nurodė

veidą ir taip pasakė: „Mes, ačiū Dievui, gyvename jokios rusų kalbos nemokėdami. Užsimanė išmokyti rusų kalbą. Jokių būdų neleisiu!“ (*Котик Е. Мои воспоминания. Санкт-Петербург–Москва–Иерусалим, 2009, p. 251; ta pati mintis ir kitoje atsiminimų vietoje: ten pat, p. 195, 247*). 1864 m. mokslininkas-enciklopedistas Ch. Z. Slonimskis pareiškė: „Rusų kalba žydui tiek svetima, kad ją jis gali išmokyti tik žydo mokytojo, kuris naudoja vertimą į žargoną, padedamas. [Net] ir išmokęs šią kalbą, žydas neturi ką ja skaityti nei apie save, nei apie savo religiją, jei neskaitytume priešišku insinuacijų <...>“ (*Кельнер В. Е. Очерки по истории русско-еврейского книжного дела во второй половине XIX–начале XX в. Санкт-Петербург, 2003, c. 12*).

¹⁹ *Fishman D. E. The Rise of Modern Yiddish Culture, p. 5.*

²⁰ *Кельнер В. Е. Очерки по истории русско-еврейского книжного дела во второй половине XIX–начале XX в., c. 13.* Tuomet, XIX a. II pusėje, atsiranda terminai „Rusijos žydija“ [*Rossiiskoe evreistvo*] bei „surusėjęs žydas“ ar „Rusijos žydas“ [*ruskii evrei*] (Ten pat, p. 12.). Rusiški terminai „rossiiskii“ bei „ruskii“ XIX a. dažnai buvo vartojami sinonimiškai, tad išversti antrąjį apibūdinimą nėra taip paprasta.

²¹ *Fishman D. E. The Rise of Modern Yiddish Culture, p. 6, 18.*

²² *Levin V. Zur Verbreitung jüdischer Zeitschriften in Russland: Sprache versus Geographie // Die jüdische Presse im europäischen Kontext 1686–1990 / Hrsg. von S. Marten-Finnis ir M. Winkler. Bremen, 2006, S. 114.* Sėslumo zonoje tokių žydų buvo 0,9 proc., kitur – 7,2 proc.

²³ *Römeris M. Dienoraštis. 1918 m. birželio 13-oji–1919 m. birželio 20-oji. Vilnius, 2007, p. 369.* Kauno žydų muzikos draugijos statutas skelbė, kad ji rengs spektaklius, koncertus, literatūrinius bei muzikinius vakarus jidiš bei rusų kalbomis (*Žydų mokslo institutas (YIVO), RG 1400, M-14, Box 13, Folder 135, puslapiai nenumuoti*).

rusų kalbą²⁴. Istoriografijoje taip pat tvirtinama, kad dauguma Vilniaus žydų elito bei inteligentų, nors ir neasimiliavosi, bet vartojo rusų kalbą kaip pirmąją, t. y. pagrindinę²⁵. Akultūracija ir net asimiliacija būtų pasiekusi dar didesnių rezultatų, jei Rusijos valdžia nebūtų žydų diskriminavusi²⁶.

Atsižvelgiant į šią statistiką, mūsų neturėtų stebinti ir nemažas skaičius rusų kalba žydų parašytos ir žydams adresuotos literatūros, taip pat ir periodinės spaudos. Bene geriausias pavyzdys, iliustruojantis rusų kalbos reikšmę „vidinei“ žydų komunikacijai, yra sionistų leistas laikraštis *Rassvet* (*Aušra*), kurio tiražas 1911 m. siekė 8000, kai tos pačios ideologinės pakraipos leidinys *Haolam* (*Pasaulis*) turėjo 3000 abonentų. 1916 m. *Rassvet* tiražas pasiekė 17 000²⁷. Teoriškai būtų galima tikėtis, kad sionistai visą savo „produkciją“ publikuotų tik hebrajų kalba. Todėl sprendimas leisti leidinį rusų kalba ir nemaži jo tiražai rodo rusų kalbos paplitimą išsilavinusiuose žydų sluoksniuose. Tų žydų politinių srovių, kurios orientavosi į žydų padėties pagerinimą diasporoje, kaip antai liberalų ar S. Dubnovo sekėjų autonomistų, taip pat Bundo pasirinkimas leisti leidinius rusų kalba iš viso neturėtų stebinti. Draugijos švietimui tarp Rusijos žydų plėsti Vilniaus bibliotekoje per metus išduotų knygų statistika taip pat iškalinga: 45 proc. buvo knygos rusų kalba, 37 proc. jidiš, 18 proc. hebrajų²⁸. Vilniaus žydų inteligentija pereiti nuo rusų kalbos prie jidiš nusprendė tik 1918 m. pabaigoje, kai pasikeitė geopolitinė konsteliacija regione²⁹.

Tačiau rusų kalba buvo tapusi tik išsilavinusių žydų savastimi. Masėms ir toliau svarbiausia komunikacijos priemonė buvo jidiš³⁰. Būtent jidiš buvo pagrindinė periodinių leidinių kalba „Žydų gatvėje“³¹. Bene daugiausia problemų³² turėjo Bundas (Visuotinė žydų darbininkų sąjunga Lietuvoje, Lenkijoje ir Rusijoje;

²⁴ Кельнер В. Е. Очерки по истории русско-еврейского книжного дела во второй половине XIX–начале XX в., с. 13.

²⁵ Kassow S. Jewish Communal Politics in Transition: The Vilna *Kehile*. 1919–1920 // YIVO annual. 1991, vol. 20, p. 63.

²⁶ Fishman D. E. The Rise of Modern Yiddish Culture, p. 6.

²⁷ Stampfer Sh. What Did “Knowing Hebrew” Mean in Eastern Europe? // Hebrew in Ashkenaz. A Language in Exile /Ed. by L. Glinert. New York – Oxford, 1993, p. 137.

²⁸ Tiesa, šią statistiką pateikęs Moshe Shalit spėjo, kad dėl mažo mokesčio knygas iš šios bibliotekos galėjo imti ir neżydai Marten-Finnis S. Vilna as a Centre of the Modern Jewish Press, 1840–1928. Aspirations, Challenges, and Progress. Oxford, 2004, p. 128.

²⁹ Kassow S. Jewish Communal Politics in Transition, p. 67–68. Aišku vieno privataus pasitarimo metu priimtas sprendimas nereiškia, kad jie visiškai atsisakė rusų kalbos.

³⁰ Apie tai, kad sugebėjimas skaityti nepažįstamą tekstą hebrajų kalba Rytų Europos žydų visuomenėse buvo labai menkas žr.: Stampfer Sh. What Did “Knowing Hebrew” Mean in Eastern Europe?, p. 129–140.

³¹ Levin V. Zur Verbreitung jüdischer Zeitschriften in Russland: Sprache versus Geographie, S. 110.

³² Ar bent jau apie jas žinoma daugiau.

Algemeyner Yidisher Arbeter Bund in Lite, Poyln un Rusland), kurio nemažos dalies lyderių gimtoji kalba buvo rusų ir kurie nemokėjo jidiš. Tad neretai buvo reikalingi vertėjai, kurie išversdavo Bundo lyderių straipsnius į jidiš kalbą³³. Iki maždaug 1905 m. Bundo požiūris į jidiš buvo grynai utilitarinis, t. y. jos vartojimas buvo laikomas neišvengiamybe, nes kitaip nebuvo įmanoma paskleisti socialistinių idėjų žydų proletariatui. Vėliau, kai Bundas nusprendė siekti tautinės kultūrinės autonomijos, jidiš vartojimas tapo ideologiniu dalyku. Su ta pačia problema susidūrė ir kitos politinės organizacijos. Štai Sąjungos už lygias žydų teises Rusijos imperijoje Panevėžio skyrius raportavo savo centro komitetui: *Evreiskii izbiratel* galėtų turėti pasisėkimą, jei būtų leidžiamas žargonu. Centro komitetas turi laikytis taisyklės, kad įvairios brošiūros, atsišaukimai bei leidiniai, skirti platinimui tarp plačių žydų masių, turi būti spausdinami žargonu.³⁴

Tokia diglosija „Žydų gatvėje“ net tik tapo apibūsės pajuokos objektu: miesto žydai šaipydavosi iš savo bendratikių kaime dėl jų vartotų, pavyzdžiui, baltarusiškų posakių, o kaimiečiai – iš tariamai gero miestiečių rusų kalbos žinojimo³⁵, tačiau galėjo sukelti ir, matyt, sukeldavo tarpgeneracinės (t. y. tarp, pavyzdžiui, skirtingų vienos šeimos kartų) komunikacijos problemų³⁶.

Nors lingvistinės rusifikacijos spaudimas lietuviams Rusijos imperijoje buvo didesnis nei žydams (prisiminkime, kad lietuvių raštija tradiciniais raidynais buvo uždrausta, o idėjos uždrausti hebrajiškus rašmenis jidiš kalboje nors ir buvo suformuluotos biurokratinių sluoksnių, bet neįgyvendintos; žydams paliktos jų religinės mokyklos, o katalikiškos buvo uždraustos, ir t. t.), tačiau rusų kalbos skvarba lietuvių visuomenėje buvo gerokai mažesnė. Šio reiškinio paaiškinimas galėtų nusiplenyti atskiro tyrimo, bet viena priežastis yra akivaizdi: žydai, priešingai nei kaimiška lietuvių bendruomenė, buvo miestų gyventojai, taigi mobili ir įvairių modernizacijos vėjų lengviau paveikiama grupė.

Jau minėto 1897 m. surašymo duomenimis, lietuvių, mokančių skaityti rusiškai, buvo nedaug (po 6 proc. Vilniaus ir Kauno gubernijose bei 7,7 proc. Suvalkų

³³ *Marten-Finnis S.* Vilna as a Centre of the Modern Jewish Press, p. 56–57, 74; *Fishman D. E.* The Rise of Modern Yiddish Culture, p. 49–50.

³⁴ Sąjungos Panevėžio skyriaus 1906 m. lapkričio 29 d. laiškas Centro komitetui. Rusijos valstybinis istorijos archyvas (toliau – RVIA), f. 1565, ap. 1, b. 114, l. 29. *Evreiskij izbiratel* buvo Sąjungos laikraštis.

³⁵ *Abramowicz H.* Profiles of a lost world. Memoirs of East European Jewish Life before World War II / Ed. by D. Abramowicz ir J. Shandler, introductions by D. E. Fishman ir D. Abramowicz. Detroit, 1999, p. 69–70.

³⁶ Štai vilnietė Dina Abramowicz pažymi, kad ji galėdavo bendrauti su savo kaime gyvenančiu seneliu, nes šis mokėjo rusų kalbą. Tačiau ji nemokėjo savo kaime gyvenančių giminaičių gimtosios kalbos – jidiš. *Abramowicz D.* The World of My Parents: Reminiscences // YIVO Annual, 1996, vol. 23, p. 116.

gubernijoje³⁷). Ne taip kaip žydų, kurie galėjo būti identifikuojami pagal religinį kriterijų, lietuvių skaičių žinome tik pagal gimtosios kalbos kriterijų, todėl negalime pasakyti, kiek buvo lietuvių kilmės asmenų, kurių gimtoji kalba – rusų.

Lietuvių nacionalizmas, priešingai nei žydų, neturėjo dilemų dėl tautinės kalbos pasirinkimo. Lietuvių kalba tapo svarbiausiu tautiškumo kriterijumi: „Mums dabartinė Lietuva nebe šešios, o tik trys gubernijos, ir jos ribos tesiekia tiek toľumo, kiek rodo gyvieji mūsų kalbos ženklai.“³⁸ Lietuvių visuomenės lyderių požiūriu, pagrindiniai etnokultūrinio lietuvių vystymosi trukdžiai buvo lenkų ir rusų kultūros, o kartu kalbos. Todėl lietuvių parašyti tekstai „savo“ bendruomenei turėjo būti lietuvių, o ne lenkų ar rusų kalba. Tai, žinoma, nereiškia, kad lietuviai neleido periodinių leidinių kitomis kalbomis. Tačiau tie atvejai iš esmės nepaneigia pirmiau pasakyto mūsų teiginio apie lietuvių kalbos vaidmenį. Mečislovo Davainio-Silvestraičio 1908–1914 m. lenkų kalba leistas žurnalas *Litwa* orientavosi į lenkakalbę Lietuvos bajoriją ir siekė ją patraukti į lietuvių tautinį judėjimą. Lietuvių socialdemokratų politika leisti laikraščius ne tik lietuvių, bet ir lenkų, o 1907 m. – net jidiš kalbomis gali būti aiškinama ne tik šios partijos orientacija į miesto darbininkus (greta kaimo varguomenės), kur lietuviškai kalbančiųjų buvo mažai, bet ir partijos sudėtimi: dalis šios partijos narių linko prie internacionalinių idėjų ir vėliau tapo komunistais, be to, 1906 m. prie Lietuvos socialdemokratų partijos prisijungė Lenkijos socialistų partija (*Polska partja socjalystyczna*; PPS), pasivadinusii Socialdemokratų partija Lietuvoje, o kartu su ja ir PPS žydų darbininkų grupė. Tad neturėtų stebinti ir tas faktas, kad kaip tik LSDP, o ne kuri kita lietuviška politinė partija, bus išleidusi vienintelį periodinį leidinį rusų kalba. Tačiau ir šis laikraštis – *Biulletin* išėjo tik du kartus 1905 metais³⁹.

³⁷ Первая всеобщая перепись населения Российской империи 1897 г., т. XVII: Ковенская губерния, Спб, 1904. Skaičiavimai pagal XV lentelę; Первая всеобщая перепись населения Российской империи 1897 г., т. IV: Виленская губерния, Спб, 1903. Skaičiavimai pagal XV lentelę; Первая всеобщая перепись населения Российской империи, 1897 г., т. LIX: Сувальская губерния, Спб, 1904, с. 14. „Raštingų kita kalba“ (t. y. lietuvių) buvo kur kas daugiau: Kauno gubernijoje – 35 proc. Suvalkų – daugiau kaip 36 proc., Vilniaus – 18 proc. Įdomu dar ir tai, kad tarp mokančiųjų rusiškai vyrų buvo daugiau nei dešimt kartų daugiau, o tarp mokančiųjų lietuviškai jau šiek tiek daugiau buvo moterų. Šioki toki kalbų žinojimo vaizdą suteikia ir Kauno gubernijos valstiečių ūkio ratelių prenumeruojamų laikraščių sąrašas bei skaičius (toliau pateikiami ne pavadinimų, bet egzempliorių skaičiai): 23 lietuviški, 7 lenkiški bei 7 rusiški leidiniai bei dar vienas latviškas (*Gk. [?]*). Iš mūsų žemės ūkio kooperacijos gyvenimo // Lietuvos žinios. Vilnius, 1914, nr. 10).

³⁸ Smetona A. Lietuvio žymės // Viltis. Vilnius, 1912, nr. 136.

³⁹ Vidmantas E. Lietuvos darbininkų periodinė spauda. 1895–1917. Vilnius, 1979, p. 189. Skirtingą rusų kalbos paplitimą dviejose bendruomenėse galėtų iliustruoti ir reklamosse vartojama kalba. Nors kol kas neatliktas nuoseklus tyrimas, bet surinkti duomenys rodo, kad lietuviškoje periodikoje reklamos spausdintos lietuvių kalba, o štai leidiniuose jidiš kalba buvo gausi ir rusiškų reklamų.

Taigi, lenkų ir rusų kalbų pozicijas Lietuvoje suvokiant kaip trukdymą visaverčiaiškai lietuvių kalbos, o kartu ir kultūros raidai, lietuvių visuomenės veikėjai neigiamai vertino rusų kalbos paplitimą „Žydų gatvėje“⁴⁰. Netgi kairuoliškas *Lietuvos ūkininkas*, kuris šiaip jau palankiai vertino žydus kaip „pirmeivius“ (t. y. kairiųjų pažiūrų demokratų), pažymėjo ir jų neigiamą savybę: „jie priėmę rusų kultūrą ir tąja kultūrą prilaiko mūsų miestuose“⁴¹. Lietuviams, panašiai kaip rusinams (ukrainiečiams) Galicijoje⁴², buvo priimtinesnis savo žydiškumą puoselėjantis žydas, o ne jo bendratikis, paveiktas akultūracijos į lenkų ar rusų kultūras.

RUSŲ KALBA KAIP LIETUVIŲ IR ŽYDŲ POLITINIO BENDRADARBIAVIMO PRIEMONĖ XX A. PRADŽIOJE

Situacijų, kai lietuviai ir žydai bendradarbiaudavo XX a. pradžioje, būta nemažai: tai ir socialdemokratų bendra nelegali veikla, autonomistų būrelio pasitarimai 1905 m., bendros kairiųjų akcijos 1905 m. revoliucijos laikotarpiu (mitingai, streikai), rinkimai į Rusijos Dūmą, masonų ložių veikla, įvairių draugijų, pavyzdžiui, kovos prieš tuberkuliozę lyga ir pan.⁴³ Kai kuriais atvejais, pavyzdžiui, autonomistų būrelio veikloje ar masonų ložėse, kur žydų buvo nedaug, o dominavo lenkai ir lietuviai, greičiausiai bendrauta lenkų kalba⁴⁴. Revoliucijos laikotarpio mitinguose, matyt, kalbėta ir agitacinė medžiaga platinta liaudžiai suprantamomis kalbomis, t. y. vienos kalbos neužtekdamo. Štai Kupiškyje per mitingą buvo išplatinta 100 proklamacijų jidiš kalba ir 300 – lietuvių⁴⁵. Šiauliuose vieno revoliucionieriaus laidotuvisė kalbos sakytos rusų, lietuvių ir jidiš kalbomis⁴⁶.

⁴⁰ J. B. Iš savo pastogės. IV // Varpas, 1900, nr. 3, p. 26 (apie tai, kaip žydai noriai perima rusų kalbą, kultūrą); *Vanagėlis*. Kaunas // Varpas, 1902, nr. 12, p. 273 (laikraščio korespondentas skundžiasi, kad Kaune į žydus advokatus reikia kreiptis „maskoliškai“). Nors štai *Šaltinis* kaltino žydus miestuose perimant lenkų kalbą. *Mažulis*. Lietuvių santykiai su lenkais. II: kas dar lieka padaryti? // Šaltinis. Seinai, 1912, nr. 18, p. 273.

⁴¹ *Juozas*[?]. Ką daryti? // Lietuvos ūkininkas. Vilnius, 1907, nr. 2, p. 18.

⁴² *Shanes J., Petrovsky Shtern Y.* An unlikely alliance: the 1907 Ukrainian–Jewish electoral coalition // *Nations and Nationalism*, 2009, vol. 15 (3), p. 483–505.

⁴³ Už mūsų tyrimo ribų lieka 1917–1918 m. vykusios derybos tarp Lietuvos tarybos ir žydų, pasibaigę sionistų prisijungimu 1918 m. gruodį. Čia galime tik pažymėti, kad ir jos vyko rusų kalba: byla „Posėdžių dėl Lietuvos Tarybos papildymo Liet. Tautinių mažumų (žydų) atstovais protokolas. J. Vileišio laiškas tuo reikalu Romui, Rozenbaumui ir Šabadui“ // Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekos Rankraščių skyrius (toliau – LMAVB RS), f. 255, b. 1019; Lietuvos Valstybės Tarybos protokolai 1917–1918 / Sud. A. Eidintas, R. Lopata. Vilnius, 1991, p. 463–464.

⁴⁴ Tokią prielaidą formuluoja bene geriausias šių epizodų ekspertas Rimantas Miknys.

⁴⁵ *Купишки // Последние известия*. Genève, 1905, № 228, с. 6.

⁴⁶ *Шавли // Ten pat*, № 261, с. 6–7.

Vis dėlto įdomiausias epizodas aptariamos temos atžvilgiu yra rinkimai į Rusijos Dūmas. Įdomiausias todėl, kad šie rinkimai vyko 1906–1912 m., t. y. panašiomis politinėmis sąlygomis, kokios buvo ir laikraščio *Naš kraj* leidimo metu. Bet dar svarbiau yra tai, kad šiuo atveju bendravo politikai, kurie siekė atstovauti „savoms“ tautinėms grupėms ir prieš kiekvienus rinkimus vykusiose konkrečiose derybose nedalyvaudavo jokia „trečioji“ jėga. Vadinas, bendravimo kalbos pasirinkimas priklausė tik nuo lietuvių ir žydų politikų. Nors pirminiai šaltiniai ne visuomet „išduoda“, kokia kalba vyko tie pasitarimai, bet visais atvejais, kai ši informacija užfiksuota, buvo vartota rusų kalba⁴⁷. Taigi technine prasme rusų kalba buvo tinkama lietuvių ir žydų politiniam bendradarbiavimui.

Prieš pereidami prie laikraščio *Naš kraj* ideologijos aptarimo, dar turime trumpai apžvelgti kontekstą, kuriame šis leidinys pasirodė.

RINKINIO *LITE* PASIRODYMAS 1914 METAIS

Prieš pat Pirmąjį pasaulinį karą galima pastebėti padidėjusį domėjimąsi kitos tautinės grupės istorija, kultūra, politinėmis aspiracijomis. Lietuviškoje periodikoje, pirmiausia kairiosios pakraipos, pasirodė daugiau straipsnių apie žydus; žydiškoje – apie lietuvius (taip pat ir baltarusius)⁴⁸.

Lietuvos žinios netgi išspausdino Ozerio Finkelšteino straipsnius apie artėjančius rinkimus į Rusijos IV Dūmą Kauno gubernijoje. Juose autorius agitavo už lietuvių ir žydų rinkimų bloko pakartotinį sudarymą ir įrodinėjo šias dvi tautas turint identiškus siekius⁴⁹. Pats „kitos pusės“ atstovo teksto publikavimas lietuviškoje spaudoje buvo visiškai naujas reiškinys, nors politinis lietuvių ir žydų bendradarbiavimas rinkimų į Dūmas metu jau turėjo gana tvirtą tradiciją. Kitais 1913 metais tas pas laikraštis publikavo Šalom Aleichemo kūrinį „Gėda“⁵⁰. L. Gira susižavėjęs rašė apie žydų teatrą⁵¹.

⁴⁷ Zum ondenken fun E. Finkelshteyn. Kaunas, 1938, z. LXXVIII, 21; *Yčas M.* Atsiminimai. Nepriklausomybės keliais. Kaunas 1935, t. 1, p. 51–52. Įdomu, kad 1906 m. rugpjūčio 19 d. buvęs dūmos narys L. Bramsonas ieškojo kontaktų su J. Basanavičiumi (L. Bramsono 1906 m. rugpjūčio 19 d. laiškas vaistininkui (K. Anglinskui?) // Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto Rankraščių skyrius, f. 2, b. 757, l. 1). Šis rusų kalba rašytas laiškas greičiausiai buvo susijęs su artėjančiais rinkimais į II Rusijos dūmą.

⁴⁸ Apie politinius procesus „kaimyninėse“ tautinėse bendruomenėse rašyta ir anksčiau.

⁴⁹ *Finkelstein O.* Prie rinkimų Kaune // Lietuvos žinios. Vilnius, 1912, nr. 106, 109–111.

⁵⁰ *Aleichem Š.* Gėda // Lietuvos žinios. Vilnius, 1913, nr. 152–153.

⁵¹ *Gira L.* Keletas žinelių apie žargoninį žydų teatrą // Viltis. Vilnius, 1909, nr. 101, 102.

Spaudoje jidiš kalba padaugėjo informacijos apie lietuvius: *Di voch* (*Savaitė*) publikavo interviu su labiausiai žydų mėgstamu lietuvių politiku Leonu Bulota⁵², informacinius straipsnius apie visuomeninį lietuvių (ir baltarusių) gyvenimą⁵³. Kitas naujas reiškinys tuo laikotarpiu buvo tiesioginė polemika su lietuviais dėl šių „dviprasmiškų pasisakymų“ (kuriuos galima interpretuoti kaip paslėptą antisemitizmą) ar Vilniaus priklausomybės kuriai nors tautai⁵⁴. Nors ta polemika kai kuriais atvejais nebuvo labai draugiška, tačiau ji svarbi kaip simptomas, kuris rodė, kad bent jau dalis žydų visuomenės veikėjų pradeda pripažinti lietuvių politinę svarbą regione ir nori su jų istorija, kultūra, politiniais siekais supažindinti savo skaitytojus. Ankstesniais metais žydų spauda lietuviais kaip modernia tauta beveik nesidomėjo.

Vis dėlto pats svarbiausias įvykis šiame kontekste buvo publicistinių bei literatūrinių straipsnių rinkinys jidiš kalba *Lite* (*Lietuva*), pasirodęs 1914 m. sausį⁵⁵. Nors sumanytojai (A. I. Goldšmitas ir U. Kacenenbogenas) iš pradžių mąstė apie periodinį leidinį, tačiau supratę, kad toks sumanymas yra „per ankstyvas“, apsisusto prie vienkartinio straipsnių rinkinio idėjos⁵⁶.

Vienas iš dviejų šio projekto sumanytojų U. Kacenenbogenas laikytinas vienu iš nuosekliausių žydų ir lietuvių bendradarbiavimo idėjos skleidėjų XX a. pirmoje pusėje⁵⁷. Pačioje XX a. pradžioje Šiauliuose jis susipažino su kairiaisiais lietuvių visuomenės veikėjais⁵⁸. 1914 m., kaip jau minėta, organizavo straipsnių rinkinio *Lite* parengimą. 1917 m. žydų skaitytojus jis labai detalai informavo apie lietuvių politinę veiklą tiek Petrograde, tiek vokiečių okupuotoje teritorijoje⁵⁹. XX a. 3-iojo

⁵² P.D. [?] Ba di litviner // *Di voch*. Vilne, 1915, nr. 5, z. 20–23.

⁵³ *Goldshmidt A. I.* Ba unzere shkheynim. Di belorusen // *Di voch*. Vilne, 1915, nr. 15, z. 28–32; *Goldshmidt A. I.* Ba unzere shkheynim. II // *Ten pat*, nr. 16, z. 29–30.

⁵⁴ Unser entferr // *Di voch*. Vilne, 1915, nr. 17–18, z. 16–20; *Shalit M.* Tsu vemen darf geheren Vilne? // *Di voch*. Vilne, 1915, nr. 21, z. 15–17. U. Katzenelenbogeno straipsnio 1915 m. „Di voch“ nr. 19 nepraleido cenzūra. Jis anonsuotas turinyje (U. Katzenelenbogen, Heintige zayten (brif in redaktsie)), bet ten, kur jis turėtų būti (p. 19), yra tik tuščia vieta, kaip paprastai atsitikdavo, kai cenzūra sustabdydavo kokio teksto publikavimą.

⁵⁵ Po karo išėjo dar keli *Lite* numeriai.

⁵⁶ *Goldshmidt A. I.* Dos zamlbukh Lite, z. 8.

⁵⁷ Atrodo, kad brolis Šaulis taip pat buvo jo bendramintis, – jis taip pat paskelbė publikaciją leidinyje *Lite*. 1905 m. revoliucijos laikotarpiu labai palankiai apie lietuvių tautinį judėjimą rašė ir ukmergiškis M. Kacenenbogenas (M. Kacenenbogeno 1905 m. rugsėjo 9 d. laiškas Centro biurui // RVIA, f. 1565, ap. 1, b. 70, l. 27–30), tačiau apie jo giminytės ryšius su Urija žinių neturime.

⁵⁸ *Kacenenbogenas U.* Vilniečio balsas. Versta iš žydų kalbos. Kaunas, 1922, p. 6–7; *Kvietkauskas M.* Vilniaus literatūrų kontrapunktai, p. 120. Istoriografijoje rašoma, kad jis kurį laiką priklausė Bundui.

⁵⁹ Katsenelenbogen U. Zvishn felker. Ba di litviner (An iberblik) // *Yidishe folksblat*. 1917, nr. 2, oktober 11, 1917, z. 22–25.

dešimtmečio pradžioje dalyvavo masonų ložės „Lietuva“ veikloje, kur, be kita ko, rūpinosi tautinės asmeninės autonomijos įgyvendinimu Lietuvos Respublikoje⁶⁰. 1922 m. Kaune lietuviškai buvo išleista jo publicistikos rinktinė⁶¹. Ketvirtajame dešimtmetyje U. Kacenelenbogenas išleido lietuvių liaudies dainų vertimų į jidiš kalbą⁶².

Labai svarbus šiuo atveju buvo leidinio pavadinimo parinkimas ir paaiškinimas viename iš tekstų, jog Lietuva gali būti suprantama ne tik taip, kaip įprasta „Žydų gatvėje“, t. y. daugiau ar mažiau buvusios LDK žemės, bet ir kaip etninė teritorija, kur gyvena lietuviai⁶³. Žydiškame „mentaliname žemėlapyje“ tuo metu tokia Lietuva beveik neegzistavo.

Žinia, kurią siuntė *Lite*, buvo gana paprasta – žydai, pirmiausia jų inteligentija, turi pažinti kraštą, kuriame gyvena, t. y. Lietuvą⁶⁴. Pažinti Lietuvą, reiškia pažinti jos gyventojus nežydus⁶⁵. *Lite* ir bandė pasitarnauti šiam tikslui⁶⁶. Kai kurios informacijos pateikimas rinkinyje rodo, kad žydų visuomenės žinios apie lietuvius kaip tautinę grupę⁶⁷ buvo labai ribotos. Štai A. I. Goldšmidtas rašė, kad lietuviai nėra slavai⁶⁸. Kita vertus, lietuvių, kaip ir baltarusių, kolektyvinis paveikslas, kurį randame rinkinio puslapiuose, buvo pozityvus. Net keliuose straipsniuose priminta, kad lietuviai ilgą laiką buvo pagonys, tolerantiški žydams, o nepakanta siejama su katalikybės įsitvirtinimu bei jėzuitų atvykimu⁶⁹. Jau minėtas A. I. Goldšmidtas pažymėjo, kad dauguma Suvalkų gubernijos gyventojų – lietuviai ir apskritai šis kraštas anksčiau priklausė LDK. Jis taip pat rašė, jog dauguma kalbančiųjų lenkiškai Lietuvoje yra lietuvių kilmės asmenys⁷⁰. Šie du argumentai buvo

⁶⁰ Römer M. 1922 m. sausio 21 d. įrašas. Dziennik, t. 29 // LMAVB RS, f. 138–2255, l. 34.

⁶¹ Kacenelenbogenas U. Vilniečio balsas.

⁶² Kacenelenbogen U. Litviše un letiše folkslider. Toronto, 1930.

⁶³ Goldshmidt A. I. Lite un di litviner (etvos geografie un etnografie) // Lite. Vilne, 1914, z. 13.

⁶⁴ Katsenelenbogen U. Unser inteligenz // Lite. Vilne, 1914, z. 39–46.

⁶⁵ U. Kacenelenbogenas skatino žydų verslininkus vartoti ir lietuvių kalbą.

⁶⁶ Be kitų straipsnių, čia buvo publikuoti ir dviejų nežydų – vieno iš baltarusių nacionalizmo lyderių Vaclovo Lastovskio bei lietuvių rašytojos Lazdynų Pelėdos [Sofija Ivanauskaitė-Pšibiliauskienė bei Marija Ivanauskaitė-Lastauskienė] tekstai (*Lastovski V. Etlikhe verter* // Lite. Vilne, 1914, p. 47–48; *Lazdinu Peliede* Undzer Porets. (Derzehlung fun an’alten litvišen poyer) // Ten pat, p. 54–60).

⁶⁷ Lietuviai, kaip tam tikra socialinė grupė – valstiečiai, buvo gerai pažįstama žydams, ypač provincijoje.

⁶⁸ Goldshmidt A. I. Lite un di litvine, z. 21. Šiame straipsnyje buvo pateikta ir daugiau panašios, jei taip galima sakyti, bazinės informacijos apie lietuvius: kalbos kilmę, statistiką, istoriją, literatūrą ir t. t.

⁶⁹ Katzenelenbogen Sh. Lite in der iidisher geshikhte // Lite. Vilne, 1914, z. 7; Goldshmidt A. I. Lite un di litviner, z. 33–34.

⁷⁰ Goldshmidt A. I. Lite un di litviner, z. 17.

labai svarbūs lietuvių nacionalizmo programos elementai, ypač konfliktuojant su lenkais.

Iš pirmo žvilgsnio gali atrodyti, kad *Lite* tonas bei turinys buvo ne konfrontuojantis, bet skatinantis taikų tautų sugyvenimą, abipusį pažinimą ir pan. Iš dalies tai tiesa – kai kalbama apie lietuvius, baltarusius ir žydus, ypač vartojant to meto retoriką – jų „progresyviuosius elementus“. Tačiau šiame projekte nebuvo pakviesti dalyvauti lenkai, jų pažinimas nėra skatinamas ir apskritai leidinio puslapiuose pasirodantys lenkai yra pažangiųjų jėgų priešai (lietuvių ir baltarusių jaunieji dvasininkai kovoja su senąja dvasininkija, kuri yra „lenkų katalikų klerikalų“ ir kitų retrogradinių jėgų įrankis⁷¹).

LAIKRAŠTIS *NAŠ KRAJ*

Jau *Lite* puslapiuose U. Kacenelenbogenas apgailestavo, kad kol kas dar nepublikuotas nė vienas periodinis leidinys, kuris būtų skirtas šiam kraštui ir jo žydams⁷². *Lite* sulaukė nemažai gerų atsiliepimų įvairiakalbėje Lietuvos spaudoje⁷³ ir tai galėjo tapti dar vienu akstiniu U. Kacenelenbogenui imtis periodinio leidinio projekto.

Toks savitraštis iškalbingu pavadinimu *Naš kraj* (*Mūsų kraštas*)⁷⁴, kaip jau minėta straipsnio pradžioje, pradėtas leisti rusų kalba 1914 m. liepos 2 d. Panevėžyje⁷⁵. Kodėl buvo pasirinktas Panevėžys, nežinome, bet galime kelti tam tikras prielaidas. Turima informacija leidžia įtarti, kad Panevėžio žydų bendruomenėje gana palankiai žiūrėta į bendradarbiavimą su lietuviais. Kaip tik Panevėžyje XIX a. pabaigoje–XX a. pradžioje aktyviai veikė Naftole Fridmanas (1863–1921) – teisininkas, nuo 1888 m. Panevėžyje dirbęs prisiekusiojo advokato padėjėju, Panevėžio

⁷¹ *Katsenelenbogen U. Unser intelligenz, z. 42–43.*

⁷² Ten pat, p. 43–44.

⁷³ *Тутэйшы. Праўдзівы шлях // Наша ніва, 1914, nr. 10. Iš žydų laikraščių // Lietuvos žinios, 1914, nr. 38. Šiuose laikraščiuose buvo cituojamos kai kurios pagrindinės *Lite* mintys.*

⁷⁴ Įdomu, kad greitai po leidinio *Lite* pasirodymo, 1914 m. vasarį Vilniaus gubernatorius davė leidimą Leibai Babickiui Vilniuje leisti dienraštį lygiai tokiu pat pavadinimu *Mūsų kraštas*, bet tik jidiš kalba (*Unzer gegend*): Vilniaus gubernatoriaus 1914 m. vasario 18 d. raštas Vilniaus laikinajam spaudos reikalų komitetui // LVIA, f. 601, ap. 1, b. 109, l. 36. Toks leidinys, turimais duomenimis, nepradėtas publikuoti (*Kazlauskaitė J. Vilniaus periodiniai leidiniai 1760–1918. Vilnius, 1988*). Galime bent jau kelti versiją, kad šis ir Panevėžio sumanymai galėjo būti susiję.

⁷⁵ Kol kas mums pavyko rasti tik pirmus tris šio laikraščio numerius, kurie saugomi Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekoje. Paieškos Vilniaus universiteto, Nacionalinėje Martyno Mažvydo bibliotekose, Panevėžio apskrities archyve, Panevėžio kraštotyros muziejuje, Rusijos nacionalinėje bibliotekoje (Sankt Peterbuge), Žydų mokslo institute (YIVO, Niujorke) buvo bevaisės.

miesto valdybos narys. Jis aktyviai dalyvavo Sąjungos už lygias žydų teises Rusijoje bei Rusijos konstitucinių demokratų veikloje, Kauno gubernijoje buvo išrinktas tiek į III, tiek į IV Dūmas⁷⁶. Istoriografijoje nemažai rašyta apie jo veiklą ginant žydų teises, taip pat ir Pirmojo pasaulinio karo metais⁷⁷. Tad galima įtarti, kad Panevėžyje buvo palanki dirva žydų dialogui su lietuviais. Galima net įtarti, kad laikraščio projektas buvo derintas su minėtu N. Fridmanu. Interviu su juo buvo išspausdintas trečiame laikraščio numeryje⁷⁸. Juoba kad laikraštis skelbėsi rašysias apie Kauno guberniją ir joje gyvenančias tautas⁷⁹. Toks krašto apibrėžimas pagal carinės administracinės (gubernijos) ribas buvo dirbtinis ir svetimas visų Lietuvos tautų „mentaliniais žemėlapiams“. Tačiau, kita vertus, toks regiono pasirinkimas gali atrodyti visai logiškas, jei į jį žvelgsime kaip į rinkimų apygardą. Kitaip tariant, keltina hipotezė, kad *Naš kraj* turėjo būti kaip tam tikro lietuvių ir žydų politinio bendradarbiavimo, pasireiškiančio daugiausia per rinkimus į Dūmą⁸⁰, fundamentalesnių pagrindų puoselėtojas⁸¹.

Bene aiškiausiai ši idėja buvo išdėstyta jau minėtame interviu su N. Fridmanu, kuriame Dūmos narys pabrėžė bendrus lietuvių bei žydų interesus ir taikų sugyvenimą, turinčius galias istorines šaknis: „Abi šios tautos iš tų pačių šaltinių patyrė persekiojimus, neteisybes ir įžeidimus. Abi šios tautos demokratinės savo esmės; abi neturi privilegijuotų klasių.“ Laikraštis, N. Fridmano manymu, pateisins savo egzistenciją, jei „iš tiesų supažindins Lietuvoje gyvenančias tautybes, vieną su kita, kas paskatins jų savitarpio pagarbą ir padės sutvirtinti bendrus jų ryšius.“ Bendras lietuvių ir žydų darbas Rusijos Dūmoje yra geras tokio bendradarbiavimo pavyzdys⁸².

⁷⁶ Jis, beje, buvo „atsarginis“ žydų kandidatas nuo Kauno gubernijos jau 1907 m. pradžioje, per rinkimus į II dūmą: Копреспонденции. Ковно, 1907, № 6, стр. 26.

⁷⁷ Čepėnas P. Naujųjų laikų Lietuvos istorija. Chicago, 1986, t. 2, p. 19, 44; Gassenschmidt Ch. Jewish Liberal Politics in tsarist Russia, 1900-14; The Modernization of Russian Jewry. Houndmills, 1995, p. 105–109, 116–118; Gaigalaitė A. Lietuvos atstovai Rusijos Dūmoje 1906–1917 metais. Vilnius, 2006, p. 136, 146, 148, 153, 160, 161, 177, 178, 183, 184, 201–204, 213, 214, 261, 264, 269, 282, 286; Будницкий О. В. Российские евреи между красными и белыми (1917–1920). Москва, 2006, с. 170, 290; Rabinovitch S. Alternative to Zion. The Jewish Autonomist Movement in Late Imperial and Revolutionary Russia: A Dissertation presented to the Faculty of the Graduate School of Arts and Sciences Department of History at Brandeis University, l. 199–200, 222.

⁷⁸ У. Н. Евреи и литовцы. Беседа с членом Государственной Думы Н. Ф. Фридманом // Наш край. 1914, № 3.

⁷⁹ Наш край. 1914 июль, с. 1; Наш край. Поневежъ, 1914, № 1.

⁸⁰ Niekas tuo metu nežinojo, kad daugiau rinkimų į Rusijos Dūmas nebus.

⁸¹ Šiuolaikinė istoriografija yra linkusi lietuvių ir žydų rinkimų blokų aiškinti kaip „techninius susitarimus“, neturėjusius tvirtesnio programinio pagrindo (A Pragmatic Alliance: Jewish-Lithuanian Political Cooperation at the Beginning of the 20th Century. *Sirutavičius V., Staliūnas D.* (red.) (rengiamas spaudai).

⁸² У. Н. Евреи и литовцы // Наш край. Поневежъ, 1914, № 3.

Kita publikacija, rodžiusi leidinio kryptį, – U. Kacenelenbogeno esė „Trys jaunuoliai“, arba „Trys“⁸³, kurios nekupiūruotas variantas buvo publikuotas tik 1922 m.⁸⁴ Šio metaforų prisodrinto pasakojimo pradžioje aprašomas kaimas, kur jaunuoliai gyvena: „Žema Neries pakrante tęsėsi sodžius. Vieno sodžiaus galo gyventojai kalbėjo lietuviškai, antro – gudiškai: sodžiaus vidury kyšojo žydo pirkelė.“⁸⁵ Vargu ar suklusime manydami, kad šis sodžius – tai (istorinės) Lietuvos metafora: pietrytinėje dalyje dominuoja baltarusiai, šiaurės vakarinėje – lietuviai, o žydai daugiausia susitelkę „vidury“, t. y. miestuose. Toliau randame tą patį siužetą, kurį savo interviu mini ir N. Fridmanas: lietuviai ir žydai (taip pat baltarusiai) turi daug bendrų dalykų, nes praeityje kentėjo nuo tų pačių engėjų: „Tas sodžius buvo nuskurdęs. Netoli sodžiaus esančio dvaro ponų visą laiką skriaudžiamas ir iš svetur atsiųstos geležinės sargybos retežiais surakintas.“ Toliau pavojus sodžiui apibūdinamas dar ir kita metafora: „Sunkus debesis kybojo ties juo ir lyg spauste spaudė trobeles į purvyną, į smiltis. Tas debesis, tarytum plėšrusis erelis užklojo sodžių savo sparnais, o sodžiaus vidury, ties žydo pirkele, tas grobuonis tarytum pilką galvą godžiai kraipo, aštrius nagus išleisdamas, lyg taikydamas į ten gyvenančias žydų sielas.“ Nors erelio metafora anuometiniame diskurse galėjo reikšti ir Lenkiją, bet šiuo atveju greičiausiai turėta galvoje Rusija. Ji taip pat turėta omenyje ir minint „geležinę sargybą“, o dvaro ponai – neabejotinai lenkai. Pagrindinis lietuvių, žydų ir baltarusių priešas taip pat įvardijamas: „Sodžiaus žmonės slėpė savo širdyje vieną svajonę: išbėgti ir lankais, strėlėmis ties jais kybantį tirštąjį debesį – plėšrųjį erelį – nuvyti.“ Toliau pasakojama apie tris jaunuolius – žydą, lietuvį ir baltarusį, slapta susitinkančius Neries pakrantėje, labai pagarbiai kalbančius apie vienas kito kalbą, kartu dainuojančius sava kalba ir prisiekiančius būti gerais kaimynais. Taip U. Kacenelenbogenas piešia idilišką trijų tautų sugyvenimo vaizdą. Ypatingas dėmesys lietuvių, baltarusių ir jidiš kalboms atspindėjo ne ką kita kaip etnolingvistinio elemento svarbą moderniems nacionalizmams.

Laikraščio *credo* buvo atkartotos kai kurios idėjos, išsakytos jau rinkinyje *Lite*. Rašyta, jog viena iš pagrindinių paskatų leisti *Naš kraj* buvo ta, kad trūko periodinio leidinio rusų kalba, kuriame krašto gyventojai galėtų paskaityti apie gubernijos gyvenimą, o skaitantys kitakalbę periodiką nesusipažįsta su kitų tautų gyvenimu⁸⁶. *Naš kraj* ir bandė užpildyti šią nišą – publikavo straipsnius apie

⁸³ *Юный ----ь* [U. Kacenelenbogenas] Трое юношей // Наш край. Поневежъ, 1914, № 2.

⁸⁴ *Kacenelenbogenas* U. Vilnicio balsas, p. 31–35.

⁸⁵ Cituojama iš lietuviško vertimo.

⁸⁶ Балалайка бесструнная... // Наш край. Поневежъ, 1914, № 1.

politinio sionizmo pradininką Teodorą Herzlį, lietuvišką periodiką, skirtą jauniui, lietuvių emigracijai, Prūsijos lietuvių ir pan.⁸⁷

Šiuo tyrimų etapu dar negalime pasakyti, ar į šį projektą buvo įsitraukę ir lietuviai. *Naš kraj* publikavo lietuvių autorių tekstus, tačiau bent dalis iš jų buvo perspausdinti ar perpasakoti iš kitų lietuvių kalba leistų leidinių. Kairioji lietuvių spauda referavo laikraštyje publikuojamus straipsnius⁸⁸.

Dalis tekstų gali būti suvokiami ir kaip galimų konfliktų prevencija. Korespondentas iš Šeduvos pranešė, kad ten susikūrusi blaivybės draugija užsiima ne šviečiamuoju darbu, bet imasi kontroliuoti, ar smuklės ir užkeigos neparduoda alkoholio⁸⁹. Toks nepasitenkinimas Šeduvos blaivybės draugijos veikla greičiausiai pareikštas dėl to, kad buvo pažeidžiami žydų interesai, o savo tvarkos įvedimas galėjo didinti etnines įtampas.

Norą pasiekti lietuvišką auditoriją gali liudyti ir iš pirmo žvilgsnio nesvarbi detalė: pirmame numeryje įvertos klaidos lietuviškuose laikraščių pavadinimuose (vietoj „Ateitis“ – „Afeitis“ ir pan.⁹⁰) buvo ištaisytos antrame numeryje.

VIETOJ IŠVADŲ

Taigi, vos porą 1914 metų vasaros mėnesių ėjęs savaitraštis *Naš kraj* tęsė rinkinio *Lite* tradiciją ir siekė suvienyti demokratinių (kairiųjų) pažiūrų Lietuvos tautų elementus⁹¹. Šios idėjos sumanytojai ir įgyvendintojai U. Kacenelenbogenas bei kiti manė, kad, norint pasiekti taikų Lietuvos tautų sugyvenimą, pirmiausia reikia paskatinti abipusį pažinimą. Tiesa, leidinyje *Naš kraj*, ne taip kaip *Lite*, aiškus prioritetas jau buvo žydų ir lietuvių santykiai, baltarusius paliekant šiek tiek nuošaliau⁹². Pats laikraščio redakcijos įsikūrimas Panevėžyje, galima sakyti, etninės Lietuvos viduryje, gerai iliustruoja šį pokytį. Gali būti, kad *Naš kraj* susitelkimas į Kauno gubernijos problemas buvo susijęs su vieno iš aktyviausių žydų ir lietuvių politinio

⁸⁷ Nepateikiame detalesnės laikraščio turinio analizės ir nebandome pasakyti, kiek vietos buvo skirta „žydiškai“, kiek „lietuviškai“ tematikai (kurią ne visuomet galima atskirti), nes turime tik tris laikraščio numerius.

⁸⁸ Panevėžyje // Lietuvos žinios. Vilnius, 1914, nr. 146; Panevėžyje // Lietuvos žinios. Vilnius 1914, nr. 147; Naujas laikraštis // Lietuvos ūkininkas. Vilnius, 1914, nr. 28.

⁸⁹ *Проезжий* [?], *Шадово* (Шав. У.) (Корреспонденция). О литовском о-ве трезвости // Наш край. Поневежъ, 1914, № 2.

⁹⁰ А. [?] Про литовскую молодежь // Наш край. Поневежъ, 1914, № 1.

⁹¹ 1914 m. buvo ir daugiau įgyvendintų panašių idėjų. Vilniuje 1914 m. gruodžio 8 d. Vilniaus dailės draugija surengė labdarinę meno dieną ir penkiomis kalbomis (rusų, lenkų, lietuvių, baltarusių ir jidiš) išleido žurnalą (*Laučkaitė L.* Vilniaus dailė XX amžiaus pradžioje. Vilnius, 2002, p. 112).

⁹² Ne taip kaip *Lite*, *Naš kraj* nesulaukė pagrindinio baltarusių tautinės idėjos puoselėtojo laikraščio *Naša niva* dėmesio.

bendradarbiavimo adeptų N. Fridmano interesais turėti periodinį leidinį „savo“ rinkimų apygardoje.

Tuo pat metu reikia pasakyti, jog tiek rinkinio *Lite*, tiek savaitraščio *Naš kraj* programa nesiekė suvienyti visų Lietuvos tautų. Abiem atvejais į sąrašą tų, kurie kviečiami bendram darbui, nepateko ne tik rusai, bet ir lenkai. Pirmųjų eliminavimas yra nesunkiai suprantamas, nes didelė dalis etninių rusų Lietuvoje vienaip ar kitaip buvo susiję su imperine valdžia (valdininkai, mokytojai, kolonistai), labai diskriminavo nedominuojančias tautines Lietuvos grupes. Kodėl bendram darbui nebuvo pakviesti lenkai, reikia paaiškinti detaliau.

Pirmiausia, šie projektai sietini su kairiųjų pažiūrų veikėjais (kaip minėta, U. Kacenenbogenas kurį laiką net priklausė Bundui – žydų socialdemokratų partijai), kuriems lenkiškumas Lietuvoje pirmiausia asocijavosi su konservatyvumu, dvarininkų interesais ir pan. Kaip tik tuo metu sustiprėjo lenkiškas, ypač tautinių demokratų (endekų), antisemitizmas⁹³. Be to, netgi liberaliosios ar demokratinės pakraipos žydų ir lenkų politikams sunkiai sekėsi bendradarbiauti. Nors žinome atvejų, kai pozicijos buvo derinamos (autonomistų būrelio pasitarimuose 1905 m., masonų ložėse pačioje imperijos gyvavimo pabaigoje), tačiau atrodo, kad konfrontuota dažniau. Vykstant rinkimams į Rusijos Dūmas, šie žydų ir lenkų politikai, regis, net nebandydavo tartis. Nors ir lenkai, ir žydai aktyviai dalyvavo Rusijos konstitucinių demokratų (kadetų) partijos veikloje, bet kūrė atskiras grupes ir kartais tarpusavyje nesutardavo netgi labiau nei su ideologiškai tolimesniais politiniais konkurentais⁹⁴. Labai būdingas yra vadinamųjų demokratų krajovcų (kraštiečių), kurie siekė demokratiniais pagrindais atkurti buvusią LDK, požiūris į žydus. Nors šios nedidelės grupės narių pažiūros į vadinamąjį žydų klausimą nebuvo tapačios, be to, jos šiek tiek evoliucionavo, tačiau apibendrintai galime pasakyti, kad žydai buvo laikomi „etnografinio Lietuvos ir Baltarusijos organizmo svetimkūniais, kolonijomis“, jiems prikišamas krašto interesų nepaisymas, rusų kultūros ir įtakos skleidimas ir t. t.⁹⁵ Todėl, nepaisant tam tikrų, daugiau deklaratyvaus pobūdžio

⁹³ Endekų antisemitizmas ypač pasireiškė po 1912 m., kai jie pralaimėjo rinkimus Varšuvoje socialistui Eugeniuszui Jagiełło, nes šį parėmė žydai (*Weeks Th. R. From Assimilation to Antisemitism. The „Jewish Question“ in Poland. 1850–1914. DeKalb, 2006, p. 163–169*). Plačiau apie lenkų antisemitizmą: *Porter B. When Nationalism Began to Hate. Imagining Modern Politics in Nineteenth-Century Poland. New York, 2000*.

⁹⁴ Tokio priešiško, kai žydų kadetai vieną demokratiškiausių Lietuvos lenkų veikėjų Tadeą Vrublevskį (Tadeusz Wróblewski) vadina „klerikalių-agrafinių grupių statytiniu“, o lenkų kadetas šios partijos adeptus žydus „daugiau nacionalistais nei kadetais“, galima rasti Centro komiteto susirašinėjimo su Vilniaus gubernijos partijos nariais byloje (Vilniaus gub.[ernija] // Rusijos federacijos valstybinis archyvas, f. 523, ap. 1, b. 175).

⁹⁵ 1913 m. gruodžio 11 (24) d. įrašas. Michał Römer, *Dziennik*, t. III // LMAVB RS, f. 138–2230, l. 352; Litwa wobec wojny (Poufny memoriał Michała Römera z sierpnia 1915) // *Zeszyty historyczne*. Paryž, 1970, z. 17, s. 118; *Sawicki J. Mykolas Römeris ir buvusios Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės žemių tautinės problemos* // *Lietuvių Argimimo istorijos studijos*, t. 15. Vilnius, 1999, p. 102–104.

panašumų taikaus tautų sugyvenimo Lietuvoje klausimu, *Lite* bei *Naš kraj* leidimą suvoktume kaip kitokios nei krajovcų politinės programos išraišką: U. Kacenenbogeno ir bendraminčių programoje neliko vietos lenkams; krajovcų politinėse vizijose deklaruota visų tautų lygybė, bet žydais iš tikrųjų nepasitikėta.

Nors atliktas tyrimas ir neleido atskleisti leidinio trumpaamžiškumo priežasčių, tačiau pabaigoje galime iškelti keletą hipotezių. Labiausiai tikėtina priežastis, nutraukusi savaitraščio leidimą, – prasidėjęs Pirmasis pasaulinis karas. Tačiau lygiai taip pat galime suabejoti, ar toks projektas galėjo būti gyvybingas. Nacionalizmo epochoje panašaus pobūdžio leidiniai, kurie orientavosi į skirtingų tautinių grupių dialogą (iš Lietuvojeėjusių galime paminėti *Gazeta wileńska* ar *Kurjer krajowy*), buvo trumpalaikiai ir nepasiekdavo platesnės auditorijos. „Žydų gatvėje“ savaitraštis rusų kalba galėjo rasti atgarsį. Gerokai mažiau galimybių rasti savo auditoriją *Naš kraj* turėjo lietuviškoje aplinkoje. Tai nebuvo pirmas kartas, kai, metaforiškai kalbant, žydų politikai siekė siųsti žinią lietuviams. Vienas toks epizodas buvo, pavyzdžiui, 1905 metų revoliucijos laikotarpiu, kai jau minėta Sąjunga už lygias žydų teises Rusijoje ketino skelbti kovai su antisemitine propaganda skirtus leidinius. Sąjungos Panevėžio skyrius net kelis kartus pranešė Centro komitetui, kad, jei tokia literatūra ir reikalinga, tai tik lietuvių kalba⁹⁶. Lietuvos kaime savaitraštis sunkiai galėjo rasti savo skaitytoją nes valstiečiai menkai mokėjo rusų kalbą o inteligentams, nors ir mokantiems rusų kalbą, toks leidinys, publikuotas pavergėjų kalba, buvo nepriimtinas dėl ideologinių motyvų. Iškalbingas buvo *Lietuvos ūkininko* komentaras pasirodžius laikraščiui *Naš kraj*: „Laikraštis taikomas į rusiškai kalbančius Lietuvos gyventojus.“⁹⁷ Nors ši citata nėra visiškai vienprasmė, t. y. „rusiškais kalbančiais“ galbūt vadinti mokantys šią kalbą, tačiau greičiausiai čia turėti omenyje tie, kuriems rusų kalba buvo jei ne gimtoji, tai bent jau viešos komunikacijos kalba. Kitaip tariant, *Lietuvos ūkininkas* nemanė, kad *Naš kraj* skirtas lietuvių skaitytojams.

Nepaisant, mūsų manymu, ribotų savaitraščio *Naš kraj* galimybių rasti didesnę atgarsį lietuvių visuomenėje, jo, kaip ir *Lite* pasirodymas kartu su kai kuriais straipsniais jidiš kalba leistuose laikraščiuose, rodo, kad prieš Pirmąjį pasaulinį karą „Žydų gatvėje“ labiau susidomėta lietuviais kaip tautine grupe. Tas susidomėjimas greičiausiai liudijo ir tai, kad pripažįstamas lietuvių nacionalizmas kaip svarbi politinė jėga, su kuria reikia skaitytis.

⁹⁶ Panevėžio skyriaus 1906 m. spalio 8 d. bei lapkričio 29 d. laiškai Sąjungos Centro komitetui // RVIA, f. 1565, ap. 1, b. 114, l. 28, 29.

⁹⁷ Naujas laikraštis // *Lietuvos ūkininkas*, 1914, nr. 28.